

گزارش رصد فرهنگی (۸۷)

وضعیت مطالعه کتاب در میان ایرانیان

این گزارش یکی دیگر از گزارش‌های مرکز رصد فرهنگی کشور است که به بررسی سرانه مطالعه و عوامل مؤثر بر آن در ایران می‌پردازد و نشان می‌دهد که ۵۴ تا ۶۶ درصد جمعیت به مطالعه کتاب‌های غیردرسی می‌پردازند. همچنین، میانگین زمان مطالعه روزانه بین ۱۳ تا ۳۲ دقیقه است و استان تهران با سرانه مطالعه بالاتر، از نظر تعداد کتابخانه به ازای هر صد هزار نفر در وضعیت مناسبی قرار ندارد.

تاریخ کتاب‌خوانی در ایران، مانند بسیاری از جوامع دیگر، با تحول‌های فرهنگی و تاریخی گسترده‌ای همراه بوده است. از گذشته تاکنون ایرانی‌ها با داشتن میراثی غنی در زمینه‌های علمی و ادبی، به‌نگارش و مطالعه آثار در موضوع‌های مختلف مشغول بوده‌اند. با این حال، امروزه بررسی این موضوع که چه متغیرهایی می‌تواند بر میزان مطالعه در اقوام و اقشار مختلف تأثیرگذار باشد به دغدغه بعضی از محققان بدل شده است.

امروزه گسترش فناوری، ابزارهای گوناگونی را جهت افزایش مخاطبین صنایع فرهنگی در اختیار سیاست‌گذاران و حکمرانان گذاشته است. به‌طور مثال افزایش کتاب‌های صوتی، کتاب‌های دیجیتال، انواع امکاناتی که کتابخانه‌ها در سراسر دنیا به مخاطبین ارائه می‌دهند، کافه کتاب‌ها و بسیاری از بسترهای نوین دیگر را می‌توان نام برد. برخلاف افزایش این داشته‌ها، همچنان بیشترین ارجاع به کتاب‌های چاپی بوده و لازم است سهم هر یک از این خدمات در افزایش یا کاهش میزان کتاب‌خوانی بررسی شود.

تحقیق‌ها بسیاری در خصوص عوامل مؤثر بر عادات کتاب‌خوانی در اقشار مختلف انجام‌شده که در این بخش به بعضی از آن‌ها اشاره شده است. این عوامل شامل ویژگی‌های روان‌شناختی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و حتی فناوری است. به‌طور مثال ایجاد انگیزه یکی از مؤلفه‌هایی است که بر میزان مطالعه تأثیر بسزایی دارد. مطالعاتی که حول مؤلفه‌های تأثیرگذار بر عادات مطالعاتی دانش‌آموزان انجام‌شده است نشان می‌دهد؛ دانش‌آموزانی که اعتمادبه‌نفس بیشتری در مهارت‌های خواندن خود دارند، تمایل بیشتری به ادامه مطالعه نشان می‌دهند. (Seitz, ۲۰۱۰)

در همین راستا، بررسی تأثیر طرح‌های کتاب‌خوانی که در مدارس ایران برای ایجاد انگیزه و تغییر عادات‌های مطالعاتی در بین دانش‌آموزان انجام‌شده، یکی از مواردی است که در بعضی از تحقیق‌ها جالب‌توجه قرار گرفته است. نتایج بررسی‌هایی که سال ۱۴۰۱ در بین دانش‌آموزان بوشهری بر ارائه مدل ترویج فرهنگ کتاب‌خوانی دانش‌آموزان دوره ابتدایی انجام‌شده است نشان می‌دهد؛ ارائه کتب ارزان‌قیمت، برگزاری جشنواره و مسابقات کتاب‌خوانی، تجهیز کتابخانه‌ها و برنامه‌ریزی مناسب در آموزش و پرورش و رسانه‌ها می‌تواند زمینه توسعه فرهنگ کتاب‌خوانی را فراهم آورد (فرهت، ۱۴۰۱). نکته حائز اهمیت آن است که این گزاره‌ها برای تمامی استان‌ها، کشورها و یا سنین کاربردی نیست و هر محیطی بررسی‌های خاص خود را نیاز دارد. مثلاً در این پژوهش که نمونه آماری از دانش‌آموزان استان بوشهر داشت، کتابخانه‌ها نقش مؤثری در افزایش کتاب‌خوانی دارند؛ اما در تحقیقی که در سال ۲۰۲۰ در یکی از دانشگاه‌های مالزی انجام شد؛ نشان می‌دهد که ۷۶ درصد از دانشجویان اظهار داشتند، وجود کتابخانه‌های عمومی تأثیر جالب‌توجهی بر عادات مطالعه آن‌ها ندارند. (Baba (۲۰۲۰))

نکات مطرح شده نشان می‌دهد که ایجاد جنبش‌های کتاب‌خوانی نیازمند بررسی‌های دقیق علمی، مخاطب‌شناسی دسته‌بندی‌های موضوعی کتاب و برنامه‌ریزی‌های بلندمدت متناسب با مخاطبین گوناگون باتوجه به متغیرهای سنی، قومی، تحصیلی و جغرافیایی است. لذا این گزارش سعی دارد که به تأثیر بعضی از متغیرهای گوناگون بر سرانه مطالعاتی در ایران و جهان بپردازد.

این گزارش بر مبنای داده‌های پیمایش‌های ملی و بین‌المللی، سرانه وضعیت مطالعه و عوامل مؤثر بر آن را بررسی کرده است. براساس داده‌های به‌دست‌آمده، جمعیت اهل مطالعه کتاب‌های غیردرسی در پیمایش متا در سال ۱۴۰۳ و پیمایش ملی فرهنگ رفتاری خانوار در سال‌های ۹۹ و ۹۶، بین ۵۴ تا ۶۶ درصد بوده است. همچنین میانگین زمان مطالعه کتاب‌های غیردرسی در ایران در نظرسنجی‌های مختلف اخیر بین ۱۳ تا ۳۲ دقیقه در شبانه‌روز است. به‌طور مشخص، مطابق پیمایش ملی سبک زندگی ایرانیان در سال ۱۴۰۳ میانگین مطالعه هفتگی بین ۲ ساعت و ۲۶ دقیقه بوده و این میزان در پیمایش صداوسیما ۱۴۰۲ میانگین ۳۲ دقیقه در شبانه‌روز است.

در آمارهای بین‌المللی، ایران با سرانه‌ی مطالعه‌ی ۱۴۹ ساعت و ۶ کتاب در سال، رتبه ۲۲ را در بین کشورها دارد، درحالی‌که کشورهای آمریکا، هند و انگلستان در اولین رتبه‌ها قرار دارند. بررسی سرانه مطالعاتی در استان‌های کشور نشان می‌دهد که سرانه مطالعاتی در استان تهران با ۴۰۲ ساعت مطالعه هفتگی از متوسط بالاتر است، درحالی‌که استان ایلام با ۱۰۲ ساعت در هفته، پایین‌ترین میزان مطالعه را دارا است.

بر پایه داده‌های منتشرشده در سامانه نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور و مقایسه آن با میزان سرانه مطالعاتی استان‌ها در پیمایش سبک زندگی ۱۴۰۳، استان سمنان بیشترین تعداد کتابخانه به‌ازای صد هزار نفر (۱۱ کتابخانه) را داشته و استان تهران کمترین کتابخانه به‌ازای هر صد هزار نفر را (نزدیک به ۳ کتابخانه) دارد و استان ایلام برخلاف سرانه مطالعه پایینی که در بین استان‌های کشور دارد، از نظر تعداد کتابخانه از وضعیت خوبی برخوردار است. بااین‌حال، استان تهران برخلاف سرانه مطالعه بالایی که دارد، از سرانه کتابخانه حداقلی در میان استان‌های کشور بهره‌مند است. لذا وجود تعداد کتابخانه‌های بیشتر به‌طور قطع باعث بالا رفتن سرانه مطالعاتی استان‌ها نمی‌شود.

برخلاف افزایش امکانات کتاب‌خوانی، مثل کتاب‌های صوتی و الکترونیکی، ایرانیان همچنان به کتاب‌های چاپی اهتمام بیشتری دارند. براساس یافته‌های پیمایشی متا در سال ۱۴۰۳، ۲۳ درصد از افراد به‌طور مداوم از کتاب‌های الکترونیکی استفاده می‌کنند، اما ۳۲ درصد هیچ استفاده‌ای از آن‌ها نمی‌کنند.

از لحاظ اقتصادی، افرادی با درآمد بالای ۲۰ میلیون تومان در ماه، به‌طور میانگین یک ساعت بیشتر از افراد با درآمد زیر ۵ میلیون مطالعه می‌کنند. همچنین محصلین و بازنشستگان بیشتر از سایر گروه‌ها به شکل هفتگی، وقت به مطالعه غیردرسی اختصاص می‌دهند، درحالی‌که افراد دارای درآمد بدون کار و ازکارافتاده کمتر از سایر گروه‌ها زمان خود را به مطالعه هفتگی اختصاص می‌دهند.

بررسی سهم بخش نشر و کتاب در هزینه‌کرد فرهنگی خانوار براساس داشبورد هزینه‌کرد فرهنگی خانوار نماگر نشان می‌دهد که خانواده‌های ایرانی در سال‌های گذشته بخش کمتری از درآمد خود را به خرید کتاب اختصاص داده‌اند و در سال ۱۴۰۱ بعضی از دهک‌های پایین اقتصادی (دهک ۵) بیشترین سهم هزینه‌کرد را نسبت به سایر دهک‌ها به بخش نشر و کتاب اختصاص داده است و نمی‌توان اظهار کرد که افراد با وضع مالی بهتر همیشه کتاب‌های بیشتری را خریداری می‌کنند.

